

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Шевченко С.М.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
shevchenko_s_n@ukr.net
ORCID ID id: 0000-0002-0432-8893

Нині зміст національно-патріотичного виховання в умовах суспільних змін є однією з ключових у сучасній педагогічній науці. Відповідно утвердження національно-свідомого громадянина є наскрізною лінією Закону України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державних національних програм «Освіта» («Україна XXI століття») тощо.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними є патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні нагальні вимоги і виклики сучасності, які закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь. Згадаймо, що «проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. створило умови для відродження та розвитку освіти й культури національних меншин, реалізації прав громадян на доступ до культурних цінностей. Правовою основою формування державної етнополітики стали Декларація прав національностей України (1991), Закон України «Про громадянство» (1991), Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1991), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992), Конституція України (1996), Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012) та ін.», де «у ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» зазначено, що держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою, вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації» [2, с. 205]. Але Рішенням колегії Міністерства народної освіти УРСР „Про концепцію середньої загальноосвітньої школи УРСР” (10 серпня 1990 р.) «школа і національна культура у сучасних умовах об’єктивно виступає провідним фактором залучення молоді до національної культури і традицій. Тут закладаються основи національної самосвідомості, прищеплюється любов до рідної мови, повага до свого народу, його історії і культури. В діяльності школи органічно поєднуються елементи національного, інтернаціонально-радянського й загальносвітового. Кожна людина має глибоко відчувати приналежність до свого народу і водночас усвідомлювати себе громадянином республіки, країни й суб’єктом світової цивілізації» [1, с. 372].

Багатонаціональна освіта України застосовувала «принцип інтернаціоналізму», який «реалізується через виховання учнів у душі глибокої поваги до історії і культури свого народу, до самобутності й рівноправності культур всіх народів, що проживають на Україні, до світової історії та культури, усвідомлення значення розвитку і взаємозбагачення національних культур і загальнолюдських цінностей через вивчення національних мов, мов міжнародного і міжнародного спілкування. Ключовими напрямками оновлення школи республіки є: реалізація в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур – українців та інших народів, що проживають на Україні, відродження ролі школи в розвитку культури народу; демократизація всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної

установи в громадянсько-державний інститут, відхід від жорсткого одержавлення і регламентації її діяльності, широкий розвиток самодіяльних начал, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; індивідуалізація навчально-виховного процесу, тобто організація його з урахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їх інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; диференціація, яка передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання і спрямована на всебічне стимулювання розвитку здібностей кожної дитини, формування гармонійно розвинутої особистості» [1, с. 367]. Тим самим, головною метою школи Української РСР було «формування і розвиток особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттям національної самосвідомості, готовою до вибору свого місця у подальшому житті. Ця мета навчання і виховання підростаючого покоління досягається різноманітними диференційованими засобами. Школа в Українській РСР будується як єдина, трудова, політехнічна на основі принципів гуманізму, демократії та інтернаціоналізму. Єдина школа діалектично поєднує національний та інтернаціональний зміст освіти, забезпечує доступ до скарбниць світової культури, необхідний рівень міжнародного спілкування» [1, с. 364]. Та, на початку незалежності України «обрана концепція багатокультурної освіти зумовлювалася потребою організації системи навчання етнокультури та різноманітних культур, виховання на її основі самобутності та різноманітності громадян держави, формування поваги та почуття гідності у представників усіх культур незалежно від расового або етнічного походження, віросповідання. Державний стандарт базової і повної середньої освіти містив положення про те, що засвоєння культурних і духовних цінностей свого та інших народів, норм, які регулювали стосунки між поколіннями, націями, сприяло естетичному й матеріально-етичному розвитку [2, с. 206]. У Національній доктрині розвитку освіти наголошувалося на збереженні та збагаченні українських культурно-історичних традицій, вихованні шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживали в Україні, на формуванні культури міжетнічних відносин.

Такими чином «зміни в шкільній освіті сприяли національному відродженню державності, культури, оновлювався зміст освіти (програм, підручників); в оформленні підручників робився акцент на «національних особливостях життя і побуту народів України». Окрім підручників, було розроблено навчальні програми для 1–4 класів з українською, російською мовою навчання, з польської мови та читання, з ромської мови, болгарської, гагаузької, вірменської, новогрецької, словацької та чеської мов. В Україні ідея багатокультурності поверхово реалізовувалася в навчальній літературі та у виховних заходах загальноосвітньої школи. У навчальних планах шкіл національних меншин пропонувалося вивчення не лише таких предметів, як рідна мова, література, а й культури, традицій національних меншин. Вітчизняний стандарт базової і повної середньої освіти передбачав стисле вивчення культур національних меншин у таких освітніх галузях, як «Мова і література», «Суспільствознавство», «Естетична культура», «Історія», «Іноземні мови». У підручниках з української мови і літератури, рідних мов і літератур через відповідний добір вправ, переказів, аналіз літературних текстів, дослідження біографії та творчості письменників учням надавалася можливість засвоювати культурні та духовні цінності як українського, так і інших народів. На відміну від попередніх років (1988/89 н. р.), у навчальних планах на 1990/91 н. р. збільшувався обсяг фольклорного матеріалу; школам і вчителям надавалося право наповнювати навчально-виховний процес специфікою регіону, рідного краю тощо» [4, с. 254].

Таким чином, в усіх школах згаданого типу планувалося забезпечення навчальною літературою рідною мовою [4, с. 256] та було створено умови для відродження й розвитку освіти й культури національних меншин, реалізації прав громадян на доступ до культурних цінностей. Отже, в Україні гарантувався «вільний розвиток, використання і захист всіх мов національних меншин» [4, с. 250]. Україна була однією з небагатьох країн Європи, де

викладання здійснювали аж вісьмома мовами національних меншин. Наша держава виконувала взяті на себе зобов'язання в рамках Ради Європи. Вони передбачені Європейською хартією регіональних мов або мов меншин і Рамковою конвенцією про захист національних меншин. Взагалі в Україні тільки у школах вивчається 31 мова, у тому числі 19 мов національних меншин». Отже, законодавство України врегульовувало діяльність закладів освіти етноменшин для створення рівних умов громадянам у здобутті освіти, дотримання державних вимог стосовно її змісту, рівня та обсягу навчального матеріалу. Незважаючи на те, що сама тривалий час українська освіта не мала повної національної свободи, внаслідок чого була приречена на відставання. Та національне самовизначення школи мало широко відображати національні елементи в її виховній діяльності, відродження краєзнавчої роботи у всіх можливих напрямках, залучення учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури і природи, до засвоєння традиційних ремесла і народних промислів. Історична пам'ять є невід'ємною складовою освітнього процесу у загальноосвітніх закладах України формуванню національної ідентичності та патріотичних цінностей, культури й національної ідентичності, що формує цілісне уявлення учнів про історичне минуле.

Список літератури:

1. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : хрестоматія ; Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 384 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9770/1/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
2. Шевченко С.М. Організація навчального процесу у школах національних меншин в умовах незалежної України (1991-1997 рр. ХХ ст.). Пед. освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ., 2016. Вип. 21. 205-215. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708785/1/21_1-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82.16%D1%80.%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%B0%D0%BC.-%D0%9F%D0%BE%D0%B4.-205-215.pdf
3. Шевченко С.М. Організація навчального процесу у школах національних меншин в умовах незалежної України (1991-2010). Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд у майбутнє : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю кафедри педагогіки (19-20 жовтня 2017 р., м. Ніжин). Т. 1. ПП Лисенко М.М., м. Ніжин, Україна, 2017. С. 221-223 https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708785/1/21_1-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82.16%D1%80.%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%B0%D0%BC.-%D0%9F%D0%BE%D0%B4.-205-215.pdf
4. Шевченко С.М. Особливості підручника для шкіл національних меншин на етапі становлення незалежної Української держави. Проблеми сучасного підручника. Вип. 18. С. 250-259. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709463/1/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%A1.%D0%9C.17%D1%80..pdf>
5. Шевченко С.М. Трансформація змісту національно-патріотичного виховання в українській школі у контексті політики пам'яті: історична пам'ять у змісті курсів історії та громадянської освіти (2005–2021 рр.). Вісник науки та освіти. Видавнича група «Наукові перспективи». № 4 (46). 2026. С. 4859-4872. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749210/>